

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 398(092)Рил(477)“18”

Лідія Козар

ТАДЕЙ РИЛЬСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА ФОЛЬКЛОРИСТИКА (до 180-річчя з дня народження)

Стаття присвячена відомому культурно-освітньому діячеві Київської старої громади, економісту, етнографу, фольклористу Тадею Рильському. Авторка мала на меті узагальнити підсумки попередніх пошуків, на основі опублікованих праць Тадея Рильського визначити його внесок в українську фольклористику. У статті відзначено, що вчений одним з перших проаналізував відображення українського менталітету в народній творчості та звичаєвому праві, що його дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения» (1888–1903) стало своєю енциклопедією духовного життя селянства всієї України.

Ключові слова: Тадей Рильський, громадський діяч, українська фольклористика, фольклорні записи, дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения».

The article is devoted to the famous cultural and educational figure of the Kyiv old community, economist, ethnographer, folklorist Tadei Rytskyi. The authoress has aimed to sum up the results of previous searches, to determine the contribution of the scientist to Ukrainian folklore on the base of Tadei Rytskyi published works. It is noted that he is one of the first to analyze the reflection of Ukrainian mentality in folk art and customary law, that his investigation *To the Study of Ukrainian Folk World-View* (1888–1903) has become a peculiar encyclopedia of the spiritual life of the peasantry throughout Ukraine.

Keywords: Tadei Rytskyi, public figure, Ukrainian folkloristics, folklore records, research *To the Study of Ukrainian Folk World-View*.

Вступ. Другого січня 2021 року виповнилося 180 років від дня народження одного із засновників Київської старої громади, економіста, етнографа, фольклориста Тадея Рильського, батька глибокошанованого поета Максима Рильського. «Усе, що був Рильський, як то кажуть, винний своєму народові, він сплатив, і, здається, борг залишився за українським народом гідно відзначити його пам'ять» [10, с. 509], – писав літературознавець, правознавець, син відомого історика Олександра Лазаревського Гліб Лазаревський. Ці слова і сьогодні залишаються актуальними. Прийшов нарешті час сплатити борг перед пам'яттю великого українця. Тому наша стаття стане одним із таких кроків до вшанування діяльності Тадея Рильського. *Актуальність* теми визначається необхідністю глибокого осмислення його фольклористично-етнографічної спадщини, що слугуватиме створенню об'єктивної концепції процесу історичного розвитку української науки про народну творчість. Авторка узагальнює підсумки попередніх пошуків на основі опублікованих праць Тадея Рильського визначити внесок вченого в українську фольклористику. Ці завдання розв'язано за допомогою описового, порівняльно-типологічного та порівняльно-історичного наукових методів. Хронологічні межі дослідження – друга половина XIX ст., де Тадей Рильський представлений як український громадський діяч і фольклорист в контексті національного відродження того часу.

Виклад основного матеріалу. Постать Тадея (Тадеуша-Томаш-Збігнева) Розеславовича Рильського (1841–1902) – фольклориста, економіста, педагога, історика, співзасновника Київської старої громади, учасника українського національного руху другої половини XIX ст. вітчизняна наука вивчала досить мало, побіжно у зв'язку з представленням біографічних відомостей про його талановитого сина – Максима Тадейовича Рильського. Польський дослідник Флоріан Неуважний у стат-

ті «Максим Рильський і Польща» [15, с. 78–91] наголошував, що на «раннє й активне зацікавлення молодого Рильського польською літературою і культурою мала вплив родинна традиція» [15, с. 79]. Він писав: «Одним із важливих аспектів питання “Максим Рильський і Польща” є власне біографічний, родинний, який ще недостатньо розроблений, оскільки не написано про життя Тадея Рильського – етнографа, соціолога, автора робіт, присвячених Коліївщині, національному українському світоглядові. Немає біографії цього хлопомана, який разом із братом вирішив власним життям сплатити борг польської шляхти перед українським народом. Усупереч нелюбові багатьох сучасних дослідників до надмірного біографізування, цей аспект (біографічний) є вкрай важливим і актуальним» [15, с. 80].

Сам Максим Рильський у листі до дядька Івана Чуприни (рідного материного брата) писав: «Гордість наповнює серце при думці, що я син того Тадея» [13, с. 5]. Про те, що М. Рильський гордився «українськими переконаннями» батька, свідчать і його спогади: «Мій батько, Тадей Рильський, був із польської, чи, вірніше, спольщеної, поміщицької родини, але в студентські роки, разом з невеликою групою товаришів, твердо поклав служити тому народові, який його вигодував і виховав – народові українському. <...> Статті його з поля етнографії та політичної економії навіч показують, що своїми переконаннями належав він до лівого крила київської української “Громади”» [21, с. 33].

Перші оцінки діяльності визначного громадського діяча, економіста, етнографа, фольклориста Тадея Рильського з’явилися після його смерті. Це некрологи, листи, спогади, у яких його друзі видатні українці висловили свої думки про Т. Рильського¹. Зокрема, Леся Українка писала: «Українська преса не промовчала пам’яті тихої та чесної діяльності Тадея Рильського, а українські селяни, які стикалися з Рильським,

ревно оплакали смерть сього єдиного з усіх польських “хлопоманів”, що конкретно, безпосередньо і до останньої хвили служив українському демосові. Користаю з нагоди, щоб прилучити прилюдно ще і свій один український голос до голосів української преси на спомин про Тадея Рильського. Честь його пам’яті!» [23].

І. Франко в некролозі «Над свіжими могилами. Пам’яті Тадея Рильського» згадував про свою зустріч з Т. Рильським 1885 р., після якої у нього залишилось «незвичайно симпатичне враження від особи Рильського... назавсігди» [25, с. 494]. «Було щось м’яке та меланхолійне в його постаті, в обрисах лица, в голосі. В розмові він не запалювався, не піднімав голосу; говорив плавно і рівно, гарною українською мовою» [25, с. 494], – писав І. Франко. Письменник також наголосив на тому, що «не як учений економіст, а як високо ідеальний чоловік і чесний характер, як один із немногих поляків, що цілим своїм життям доказали серйозність своєї любові до рідної України й її народу, лишилась Т. Рильський живим у нашій пам’яті» [25, с. 495].

Микола Лисенко у листі до Бориса Познанського писав: «Померла квітка юнацтва 60-х років, славних років обчеської свідомості й відродження українського національного почуття. Правобережжя дало два золоті, неоцінні дари українському товариству, більш, мабуть, не дасть ніколи з польських родин. Такі епохи не повторяються» [19, с. 482].

Історик, учень В. Антоновича Орест Левицький писав, що Тадей Рильський «представлял в высшей степени оригинальный и интересный тип общественного деятеля, созданный исключительными условиями жизни правобережной Украины» [11, с. 483]. «Рождённый и воспитанный в польской шляхетской семье, он, ещё в молодости, под влиянием горячей, сознательной любви к родине и её коренному населению, открыто и решительно отрекся от всех идеалов и тради-

ций своей среды, признав себя сыном Украины и сторонником демократических принципов и до конца жизни остался непоколебимо верным заветам своей юности» [11, с. 483], – зазначав учений. Він наголосив на тому, що «біографії подібних благородних ідеалістів можуть представлять інтерес не тільки сами по себе, но і як живая ілюстрація к історії общественного настроения в освободительную эпоху» [11, с. 483]. О. Левицький зробив огляд біографії Т. Рильського, зазначивши, що основним джерелом знання народного життя стали його студентські подорожі разом з В. Антоновичем упродовж трьох років у Київську, Волинську, Подільську, Херсонську, Катеринославську губернії [11, с. 488].

С. Єфремов у шосту річницю смерті Т. Рильського відзначив те, що «Антонович і Рильський – це ціла епоха в нашому громадському житті» [14, с. 79]. Ще через чотири роки він також повернувся до характеристики цих величних постатей: «Антонович і Рильський – два наймення, спаровані за життя, вічно стоятимуть у парі в історії українського руху як імення заступників двох сторін, але одного діла – національного відродження українського народу та простування його по шляху поступу до щиро людського щастя. За життя нерозлучні думками, вони й по смерті йтимуть поруч на сторінках історії нашого відродження, освітлюючи своїм моральним сяйвом той шлях, що прокерували людям кращими сторінками своєї діяльності... І певне кожен з них в пам'яті нащадків не переживе другого» [14, с. 79–80].

У 1992 році канадійський вчений Марко Антонович опублікував «Спомини Яна Мйодушевського про Володимира Антоновича і Тадея Рильського» [1], із яких дізнаємося про те, що Тадей Рильський був «природний, повний інтелігенції та освіченості (хоч завжди носив свиту і вишиту українську сорочку)» [1, с. 279]. «Захоплення Рильського, те, що він відмовився від привілеїв, одягнувся в свиту і вів дрібноштан-

ське життя, дало в результаті прекрасні культурні здобутки» [1, с. 279], – такий висновок зробив його молодший товариш, юрист за фахом, польський адвокат Ян Мйодушевський. Після смерті Т. Рильського він помістив некролог у варшавському «Ogniwie» і посмертні спомини в часопису «Przegląd Krajowy», який у Києві видавали А. Станевич і Л. Радзейський.

Зі спогадів Гліба Лазаревського [10, с. 501–509] довідуємося про те, що Тадей Рильський пожертвував науковою кар’єрою в інтересах українського селянства. Мандрівки Тадея Рильського Київщиною, Волинню, Поділлям, Херсонщиною, Катеринославщиною, а також постійне перебування серед селянства стало йому «за підвалини» до його важливої для української науки праці «К изучению украинского народного мировоззрения». Далі він згадав про високу оцінку наукового доробку Тадея Рильського його батьком, істориком О. Лазаревським: «Ніхто не знає краще народного побуту на Лівобережжі, як Номис, а на Правобережжі – як Рильський» [10, с. 506]. Глібу Лазаревському вдалося зафіксувати і передати психологічний образ і біографію Тадея Рильського: «Рильський був особливо овіяний серпанком якогось національного романтизму. Потомок старого князівського роду, прадід якого врятував своє хлоп’яче життя за часів Коліївщини тим, що співав українською мовою: “Пречистая Діво, Матір руського краю!”. Батько якого був повітовим маршалком, багатієм, а син рішуче зрікається свого минулого, батьків, багатства і залишається жити на селі для українського селянства» [10, с. 504]. Особливо цінний словесний портрет Тадея Рильського: «Перш за все, кидалося у вічі незвичайно (я навмисно вживаю цього виразу) красиве обличчя Рильського, не дивлячись на його значно понад п’ятдесятирічний вік. Проте, краса ця – прегарна антична голова, трохи кучеряве, русяве, вже зачеплене сивиною волосся, вуси і досить довга борода, високе чоло, правильний тонкий ніс, великі

напівприкриті віями очі – носила скоріше якийсь духовний характер, і мені, що кохався тоді у середньовічних картинах і портретах (наслідок впливу Горленка), здавалось, що з Рильського можна було б намалювати чудесний портрет вченого епохи Відродження з коміром венеціанського мережива» [10, с. 505]. Далі він передав промову Т. Рильського перед громадянами про український народ, що може добре вирішити свою волю, тільки будучи освіченим, а тому перший обов'язок тих, хто почуває себе сином цього народу, ужити всіх зусиль, допомогти йому скоріше здобути освіту, скоріше вивести цим з пригноблення соціального і національного становища [10, с. 505]. У кінці спогадів Г. Лазаревський спробував дати відповідь на питання про те, у чому була особлива чарівність Тадея Рильського: «Мені здається, що крім кришталевої чистоти душі, але при сталевому характері (а ці властивості завжди не можуть не приваблювати до себе), Рильського підносило понад оточення цілковите дотримання поставленої мети свого життя, а головне – зміст цієї мети. <...> Тадей Рильський не на словах, а на ділі був другом українського незаможного селянства, другом в найкращому розумінні цього слова, і така почесна роль його не могла не приваблювати до себе всіх, хто співчував йому» [10, с. 509].

Серед дослідницьких праць, присвячених постаті Тадея Рильського, варто виділити публікації О. Дея [5, 17], В. Горленка [3], М. Г. Рильського [19, 23], Н. Пазяк [16], Т. Белюги [2], М. Качмар [9], Н. Побірченко [18, 20], В. Шпака [26] та ін.

У 70-х та 80-х роках ХХ ст. вийшли публікації О. Дея [5, 17] та В. Горленка [3], присвячені висвітленню фольклористичної діяльності Т. Рильського. У передмові до публікації пісень [17] «Пісні з Романівки» О. Дей писав, що перші зерна любові до народних пісень заронив у дитячу душу Максима Рильського його батько – Тадей Рильський, про що він згадував у вірші «Мандрівка в молодість»:

В тих мандрах батько мій чимало і пісень
Усяких похопив... О, всемогуча пісне!
Твоєму чарові лише глухий, як пень,
Не підкоряється. Як ніжно серце тисне
Дівочий довгий спів у затінку вишень... [17, с. 77].

О. Дей і С. Грица вперше підготували до друку і опублікували збірку пісень з мелодіями, записаними Т. Рильським і переданими у 1896 році М. Лисенку, які зберігаються в рукописних фондах ІМФЕ (ф. 24-5, од. зб. 42). Всього у збірнику 31 пісня, із них – 22 календарно-обрядові (веснянки, петрівчані та купальські, жнивні), 7 родинно-побутових та 2 соціально-побутові. Усі пісні – типові пісні цих жанрів, дуже популярні в другій половині ХІХ ст. в Центральній Україні. Цінність записів, за словами О. Дея, у наявності комплексу слова та мелодії [5, с. 43]. З веснянок Т. Рильський записав такі, як «Ой ми поле зоремо, зоремо», «Ой млин меле, вода рине та й стелиться листом», «Ой диво, ой чи не диво: пішли дівки на войну», пісню до гри «До нори, мишка, до нори»; з купальських – переважно жартівливі («Ой чий ти, Іване», «Волошину, вражий сину», «Скакала жабка під гречкою» та ін.), зі жнивварських – «Ой летіла перепілка по полю» та «А вже сонце котиться». Соціально-побутових пісень у збірнику дві – «Не жур мене, стара нене» і «Соцький». Родинно-побутові пісні представлені у записах Т. Рильського темами нещасливого кохання: «Ой здоров, здоров, товаришу мій», «Жито, мати, жито, колос похилився», «Суди, боже, неділі діждати», «Червоная ой да калиночка да на яр-море похилилася», «Ой у полі могила та з вітром говорила», «Ой сама я на чужині, як билиночка в полі», «Тихо, тихо Дунай воду несе», «Ой Марку мій, Марку». Емоціональна напруженість сюжетів, що відтворюють життєві конфлікти, колоритні мелодії і тонка психологічна настроєність образів та картин, як зазначає О. Дей, – це ті риси, що забезпечили їм широку популярність [5, с. 44].

Правнук Тадея Рильського, голова родинного фонду «Троянди й виноград» М. Г. Рильський 2013 року впорядкував книжку «Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив» (576 с.), куди ввійшли наукові праці Тадея Рильського, які стосуються проблем етнографії, фольклористики та економіки другої половини ХІХ – початку ХХ ст., а також матеріали біографічного характеру, вибране листування, спогади сучасників та дослідження наукової спадщини. Як зазначено в слові від редколегії (с. 5), зібрання творів Тадея Рильського втілює в життя не здійснену у свій час (1913 р.) спробу видання батькових досліджень його наймолодшим сином Максимом Рильським. Крім того, 2017 року на сторінках газети «Слово Просвіти» було опубліковано розвідку М. Г. Рильського «Честь його пам'яті» [23], у якій правнук Тадея Рильського зазначив, що сучасники вважали Тадея Рильського кращим знавцем народного життя Правобережжя, що його дослідження, статті, розвідки, студії з народного світогляду, сімейних та релігійних відносин, етнографії, економіки, правових стосунків фахівці досі вважають енциклопедією тогочасного суспільства [23]. М. Г. Рильський відзначив, що життєвий шлях Тадея Рильського був настільки яскравим, що у спогадах сучасників не раз затьмарював його наукову спадщину: постать Рильського-українофіла закривала силует Рильського-вченого та літератора [23].

У вищезгаданій книзі «Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив» уміщено ґрунтовну передмову (с. 6–49) кандидата філологічних наук Надії Пазяк, яка впродовж багатьох років збирала та готувала до публікації твори Тадея Рильського. Вона відзначила те, що для сучасників Тадей Рильський «став прикладом нескореності людського духу і самопожертви на олтар народної справи, для духовних нащадків – втіленням найкращих рис молодого покоління українофілів початку 60-х років ХІХ століття» [16, с. 6]. Н. Пазяк наголосила на тому,

що саме з «днів...ранньої молодості» почалася його дорога у вивченні українського народу і праці для його майбутнього, – «...це були і його перші свідомі спроби записів народної творчості, зокрема історичних пісень. Слідом за Максимовичем і Срезневським Антонович учив своїх молодших побратимів бачити у народних скарбах історичні документи» [16, с. 11]. Дослідниця докладно описала епохальну для України подію перепоховання Тараса Шевченка 22 травня 1861 року та участь у цих подіях громадських діячів і зокрема Тадея Рильського: «...Тадей Рильський уже був серед тих, хто проводжав до Канева труну з тілом Тараса Шевченка. Більш того, студентам довелося копати на Чернечій горі останній притулок для Кобзаря» [16, с. 23]. Н. Пазяк вказала на те, що Т. Рильський активно співпрацював із Південно-Західним відділом РГТ: записані ним народні пісні з'явилися у багатотомному зводі української народної творчості Павла Чубинського [16, с. 33].

Т. Белюга в статті «Топос “село Романівка”» з позиції наукової та фольклорної нарації Тадея Рильського» [2, с. 95–97] окреслила середовище становлення фольклористичних інтересів Т. Рильського, спираючись на рукописний зошит М. Яковчука. Вона відзначила, що як фольклорист-аналітик Т. Рильський зауважив на характерних регіональних тописах: зокрема, обстежені ученим села Житомирщини зберегли велику кількість народних легенд та історичних пісень про гайдамаків, козаччину, про Семена Палія, Самуся, Іскру; популярним для різних фольклорних жанрів Поділля є легендарний образ Кармелюка; сюжети наративів про поліських дівчат, яких силоміць місцеві поміщики продавали на Кавказ та на Донщину, частотні у фольклорному репертуарі сіл Чорнобильщини; для Київщини характерною була історична тематика про Нечая, Бондаренка; для Канівщини – про міфічного Вернигору тощо. Дослідниця наголосила на тому, що народознавчі розвідки вченого були і залишилися своєрідним міри-

лом «українськості» читача. Для того, щоб пізнати українську душу і характер українця – треба вивчати Т. Рильського. На переконання Т. Рильського, лише українець, який усім серцем відчуває свій народ та вболіває за його культуру, є носієм чи адептом цієї культури, здатен подовжувати її вік, здатен адекватно її описувати та аналізувати. Сам же Т. Рильський постає справжнім актантом фольклору села Романівки, ретранслятором головних фольклористичних мотивів села, є справжнім поборником української народності, адептом української культури [2, с. 95–97].

Віктор Шпак у статті «Хлопоман Тадей Рильський», присвяченій 170-ій річниці від дня народження Тадея Рильського, наголошував, що найвагомішою заслугою цього великого патріота було те, що він став першопрохідцем на шляху духовного відродження українства, що його служіння інтересам народу – приклад для мільйонів послідовників, серед яких на чільному місці його син Максим – славний нащадок того самого Тадея [26].

Серед енциклопедичних публікацій варто виділити статтю М. Качмар про Тадея Рильського [9], де схарактеризовано його фольклористичну спадщину. Зокрема зазначається, що дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения» (1888, 1890, 1903) є результатом його багатолітнього спостереження за народним життям селян Сквирського пов. Київської губ., у якому автор подав матеріал, бажаючи обмежитися побаченим і почутим, де потрібно, навів паралелі з інших джерел, простежив зміни світогляду впродовж 30 років. М. Качмар наголосила на тому, що у праці значною мірою використано усну словесність як ілюстративну та доказову базу [9, с. 640–641]. Вона виділила зразки народної творчості в праці Т. Рильського, – обрядові та не обрядові пісні, родинно-побутові, соціально-побутові, історичні пісні, балади, прозові твори та паремії.

Фундаментальна праця Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения» («До вивчення українського народного світогляду») побудована на спостереженнях за народним життям. Незакінчена «Третя частина» видана по-смертно. Перша частина «Религиозные отношения» («Релігійні взаємини») вперше надрукована в «Киевской старине» (1888, № 11, с. 266–306). Передруковувалася в «Історико-педагогічному альманасі» (2006, вип. 2, с. 115–140), підготовка до друку Н. Побірченко, та у виданні «Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив» (Київ, 2013, с. 86–116). Другу частину праці «Семейные отношения» («Родинні взаємини») було надруковано також у «Киевской старине» (1890, № 9, с. 341–372; № 10, с. 1–26; № 11, с. 125–232), передрук здійснено в «Історико-педагогічному альманасі» (2007, вип. 1, с. 124–152), підготовка до друку Н. Побірченко, та у виданні «Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив» (Київ, 2013, с. 117–199). Третя частина «Экономические отношения» («Економічні стосунки») була опублікована уже після смерті автора також у «Киевской старине» (1903, № 4, с. 123; № 5, с. 161–191). Передрук – у виданні «Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив» (Київ, 2013, с. 199–242).

Праця Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения» була у полі зору дослідників. М. Грушевський одним із перших наголошував на тому, що «близьке пожиття з селянством виробило в нім незвичайного знавця народного життя», що «свої спостереження над сим життям, не раз дуже тонкі й цим ентузіазмом перейняті, представив він в одній з більших своїх статей – дуже цінній: «К изучению украинского народного мировоззрения» (Киев. старина. 1888–1890)» [4, с. 496].

Дослідник О. Дей зробив спробу аналізу, за його словами, однієї з найважливіших праць Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения» [17, с. 77], зокрема,

відзначив те, що тут подано цікаві фактичні дані про народні вірування і поняття, про змішування чисто народних обрядів з церковними, про погляди на природу, про сімейні відносини, про суспільні та економічні питання, які хвилювали селян; те, що Тадей Рильський навів величезну кількість пісень, переказів, прислів'їв, висвітлюючи життя народу, його характер, світогляд. Справжньою заслугою Т. Рильського, на думку О. Дея, було те, що він підмітив активність народного світогляду, що, говорячи про селянські погляди періоду кріпосництва на правду, якої нема в світі, наводячи свій запис пісні «Ой содома, пане брате, содома, содома» з безнадійним завершенням, автор розвідки дуже влучно вказав на оптимістичність колективу, на його внутрішню силу до боротьби з соціальною неправдою; те, що Т. Рильський виходив з демократичних позицій при висвітленні народного життя, спираючись на міцний ґрунт даних народної творчості.

Працю Т. Рильського «К изучению народного мировоззрения» сучасні вчені відносять до найглибших і найзначущіших досліджень [16, с. 40]. Зокрема, Н. Пазяк окреслила її головну думку: «...кожний історичний період, історико-культурна епоха залишають незгладимий слід на духовному обличчі не тільки їхніх учасників, своєрідних дійових осіб, але ще й на багатьох і багатьох людських поколіннях, які приходять за ними. Послідовно автор простежує історичні епохи у житті України і той духовний слід (відбитий, зокрема, і в народній творчості з її етичними ідеалами), який вони залишили нащадкам. Коріння сучасного і майбутнього – у минулому: саме там зароджуються причини, наслідки яких виявляються ще багато і багато століть потому» [16, с. 40–41].

Н. Побірченко у вступній статті до перевидання праці Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения» відзначала, що дослідження написане на основі спостережень автора за життям, побутом українського народу,

записів, розповідей, зібраних у Сквирському та Київському повітах, що матеріал для роздумів давали й спостереження за учнями сільської школи, яку створив Т. Р. Рильський у своєму селі Романівка і де вчителював протягом 20 років. «З метою збереження та відтворення регіонального колориту, мовного та світоглядного, автор намагається дослівно відтворювати вирази, розповіді, пісні, які довелося почути в народному середовищі. Джерелом вивчення світогляду українського народу стали сімейно-побутові традиції та процес виховання дитини в родинному колі, де особливу роль він відводить матері» [20, с. 115], – дійшла висновку дослідниця. У статті «Запізнілий романтик Тадей Рильський» Н. Побірченко також звернулася до розгляду праці Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения»: «Аналізувати селянське життя, економіку його, ставити селянина в рівень з собою, бачити у ньому здатність до високих почуттів, – на цьому шляху Рильський був першопроходцем у класі польського дворянства. <...> Автор нотаток спостерігає розвиток і трансформацію родинних стосунків в українській сім'ї на межі століть. Не раз самому доводилось брати участь у сватаннях, розбирати конфлікти у родині, коли до нього зверталися за допомогою. Ось приходять до нього парубок – порадитись, до котрої дівчини засилати старостів. І дивує Рильського, як одержавши відмову в однієї, хлопець тут же сватає іншу. І приходять до висновку про стихійну, пісенну силу, властиву українській ментальності у коханні, духовну потребу любити. А будувати життя – то паралельна лінія у сільському світі, тут у порадики частіше доводиться брати голову, а не серце» [18, с. 50].

Ми також зробимо спробу оглянути студію Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения», спираючись на першодрук її в журналі «Киевская старина» [24]. У вступі до першої частини праці «Религиозные отношения» Т. Рильський пише, що вважає за потрібне поділити-

ся з читачами «Киевской старины» своїми спостереженнями і замітками стосовно світогляду українського народу [24, с. 266]. Дослідник зазначив, що «в понятиях народной массы, связанных с религиозным мировоззрением, мы встречаем наложение разных исторических периодов, переработанное и перерабатываемое под влиянием общего сложного течения общественной жизни» [24, с. 267]. Свої спостереження дослідник вибудував на народних записах, які, як він зазначив у коментарях, передають «точно слова и обороты речи той местности, в которой слышал данный рассказ, песню и т. п.» [24, с. 267]. На початку статті Т. Рильський подав два оповідання, які засвідчують збереження дохристиянської релігії: «Був собі чоловік, що жив у лісі і скакав з колоди на колоду, приговорюючи: оце тобі, Боже, а це мені, Боже. Отак він собі спасався і такий вже спасений був, що міг зверху по воді ходити. Коли тим лісом іде чернець. Прийшов він до того чоловіка, тай питається: що це ти, чоловіче добрий, робиш? – Спасаяся, каже. – То не так же треба спасаться. І навчив його всіх молитв як треба, сказано по церковному. Радіє вже той чоловік; годі вже скакати з колоди на колоду; молитися вже так, як його навчено. Коли забув він йідно слово. Біжить він, доганяє ченця, щоб його навчив того слова. Прибігає до моря, аж бачить – чернець вже поплив, куди йому треба. Той чоловік давай бігти по воді; коли бачить, вода йому ноги аж за кістки займає. То він вернувся і давай знов скакати з колоди на колоду, та приговарувать: «оце тобі, Боже, а це мені, Боже» і став він знов ходити по воді, як перше» [24, с. 268].

У другому оповіданні передано, як зазначив Т. Рильський, «не только вопрос о том или ином значении данной формы религиозного поклонения, но о взаимном противодействии могущественных противоположных начал»: «Ото ще як Господь ходив по світах – бачить він: якась жінка закрутку закручує. – «Ах ти, каже, злая, необачная, щоб же тобі це жито не

далось у руки». Ото та жінка ловить та ловить жито, а воно все в руки не дається. – Чекай же, каже жінка, коли так, то щоб ти не зайшов, куди тобі треба. Іде Господь, а ноги все на йїдному місці ступають. Ото Він дозволив тейї жінці закрутить вже ту закрутку, а Сам пішов, куди намірився» [24, с. 268].

Т. Рильський у своїй праці задекларував, що хоче «обратитъ внимание на усвоение значительной силы разным видам ведунов и ведуний, развенчанным, но тем не менее могущественным остаткам жрецов до-христианского культа» [24, с. 269]. Він подав розповіді про знахарів, які уміють «замовляти» кров, зуби, «выводити крис із дома», про «природжених і навчених» відьом, чортів і домовиків, про зв'язок народної медицини з «відунством», про різного роду чарування, про «залізну бабу» та ін., які він записував упродовж 30-и років. Учений вважав, що «степень пригодности того или иного обобщения явлений нисколько не зависит от того, каким образом оно действует на нашу впечатлительность, образовавшуюся под влиянием предыдущих наблюдений и обобщений, а исключительно от того, насколько оно согласуется с фактами, лежащими в его основании» [24, с. 273]. «С этой точки зрения народныя обобщения, стремящияся к истолкованию жизненных явлений, в сравнении с научными понятиями не отличаются от этих последних, как род от рода, а представляют только отдельный вид того же рода: стремление уяснить себе так называемую причинную связь явлений; вся разница между ними состоит только в степени совершенства методических приёмов, при помощи которых они добыты» [24, с. 273–274], – доводив дослідник народної свідомості. Він вважав, що «присутствие сознания и волевых ощущений, присущее значительной части человеческих движений, разсматривается, как необходимое сопровождение всякаго движения, и оттуда неизбежный антропоморфизм мировоззрения» [24, с. 275]. Під впливом цього «одушевляющаго» природу світогляду, на

думку Т. Рильського, створювалися поняття, які приписували можливості волі людській, вираженій у формі заклинань і т. п., впливати на явища зовнішнього світу: затримувати кров, зубний біль, змушувати людей підніматися в повітря і т.п. Час зародження цих понять, за словами вченого, у далекому минулому, але вони «позбавилися б життєдіяльності», якби схильність до антропоморфічного світогляду зникла безслідно. Дослідник навів приклади «живих виразів» із народної мови, які зберігають сліди давнього світогляду: «Дарма, що тепер тепло – зима свого не подарує»; «гарний овес, та чи залюбить він нашу землю»; «що цього дощу, сліда вже не майє, земля дуже прогнюча»; «всяка всячина любить вигоду, як чоловік, як скотина, як зерно» [24, с. 276].

Т. Рильський прослідкував, як зберігаються давні народні звичаї та народні свята впродовж 30 років. Він писав, що деякі народні свята («наській великдень», «переплавна середа», «дев'ятий четвер») зберігаються чим далі, тим із меншою точністю. Говорячи про знахарів, дослідник відзначив, що вони «наївно» вірять в силу своїх заклинань. «Они не особенные какие нибудь люди, они просто кое что знают и считают своею обязанностью помочь в беде добрым людям» [24, с. 282], – дійшов висновку дослідник. Він також відзначив, що «помимо существования критического отношения к данным понятиям, крайне редки, если не вполне отсутствуют, насмешливые рассказы и песни о данных верованиях и ведунах» [24, с. 282].

Далі дослідник простежив, «в каком виде усвоилось большинством нашего сельского населения христианское учение, как оно относится к религиозному культу и к его представителям» [24, с. 282]. «С догматикой <...> народ мало знаком, – зазначив дослідник. – Бог, как создатель и держатель всего мира, насадитель добра и каратель зла, составляет основное понятие его христианско-религиозных верований» [24, с. 283]. Він подав «оповідь про створення світу», яку записав у с. Мако-

вищах від діда Жука. Серед «набожних» лірницьких пісень Т. Рильський виокремив «пісню про правду» та «євангельську притчу про Лазаря», яку він назвав «думою» [24, с. 285]. Описуючи народне бачення релігійних свят, весільних обрядів, учений зазначив, що «народ не особливо точно различает значение тех или иных отдельных обрядов», що «местные народные обычаи сливаются для него в одно целое с обрядами церковными» [24, с. 288]. «Это взаимное проникновение понятий христианско-религиозных и самостоятельных народных понятий, интересов и жизненной обстановки сказывается, между прочим, в целом цикле колядок, приуроченных к рождественскому празднику и не имеющих никаких следов христианства», – стверджував дослідник. Він виділив поетичну колядку, у якій «старинное, дохристианское мировоззрение выступает со всей рельефностью»:

Та не гнівайся, пане господару, ой дай Боже!
Ми твого двора не минаймо.
Ми твого двора не минаймо,
Ми твій двір звеличаймо.
Вставай з постелі, очиняй двері,
Застеляй столи все тісовийі,
Клади калачи з ярої пшениці:
Прибуде до тебе а тройе гостей,
А тройе гостей, тройе радостей.
Що перший гостю – ясен місяцю,
А другий гостю – дрібен дощику,
А третій гостю – яснейе сонечко.
Чим ся похвалиш, ясен місяцю?
– Ой як я зійду рано звечора,
Возрадується весь звір у полі,
Весь звір у полі, гість у дорозі.
Чим ся похвалиш, дрібен дощику?
– Ой як я зійду трейчи у маю,
Возрадується жито, пшениця,

Жито, пшениця, всяка пашниця.
Чим ся похвалиш, яснейє сонечко?
– Ой як я зйду рано в неділю,
Возрадується весь мир хрещений,
Весь мир хрещений, дітки маленькі,
Дітки маленькі, бабки старенькі
Ой дай Боже! [24, с. 289–290].

«В таком виде в общих чертах уживаются в жизни народа его самостоятельныя помыслы, потребности и обряды с понятиями и обрядами религиозно-христианскими; мы видели, что это не мешает ему верно уразумевать основную мысль христианского учения» [24, с. 290], – зазначив дослідник.

Т. Рильський також детально проаналізував гумористичні перекази, пісні, розповіді про життя Адама і Єви, про святих, які «десь загуляли», про чоловіка, який дивується, що «коли не прийде до церкви, то все паски святять», казку «Москаль і Смерть». Розглянувши фольклорні записи, які показують ставлення простих селян до християнських і язичницьких вірувань, Т. Рильський дійшов висновку: «Но нужно быть слишком мало знакомым с народною жизнью для того, чтобы на основании подобных юмористических разговоров, песен, сказок и т.п. выводить заключение об общем легкомысленном отношении народа к религии. Я уже указал выше на то, что, несмотря на значительное невежество в вопросах богословских, народ серьёзно уразумевает общия положение христианской этики и что с искреннею поэтичною торжественностью относится он к внешнему религиозному культу» [24, с. 291–292]. Т. Рильський також схарактеризував відношення християн до проповіді, відношення католиків до християнства, особливості штундизму.

Таким чином, Т. Рильський у першій частині дослідження «Религиозные отношения» показав, що в кінці XIX ст. язичницькі вірування тісно перепліталися з християнськими і міц-

но співіснували у свідомості українського народу. Важливо те, що свої спостереження вчений побудував на власних фольклорних записах, на яких він розглянув схильність українського народу до антропоморфного світогляду. Він заперечив легковажне ставлення народу до релігії, відзначив серйозність розуміння християнської етики.

Другу частину «Семейные отношения» праці «К изучению народного мировоззрения» Т. Рильський також опублікував у часописі «Киевская старина» (1890, № 9, с. 341–372; № 10, с. 1–26; № 11, с. 195–232). У вступі до статті вчений окреслив науковий метод, покладений в основу дослідження народних поглядів на сімейні відносини: «наблюдателю, желающему дать себе отчёт среди разнообразия явлений данной сферы – приходится поочередно пользоваться то ходячей формулой, то стоящими вне ее жизненными явлениями, проверяя одно другим и стараясь отыскать более или менее удовлетворительный синтез в области мышления народной массы, с которым нас в такой значительной мере разобщили приёмы мышления, вынесенные из нашего воспитания» [24, с. 342]. Оскільки, як зазначив дослідник, «санкционированная религией и гражданским законом формула семейных отношений не выработана местной народной жизнью, она внесена в неё готовою и внесена с такою торжественною санкцією, что общия ходячия теоритическия формулы народныя должны были с течением времени восприть основныя положения этой формулы» [24, с. 342]. Розгляд сімейних відносин вчений розпочав із дослідження зародження любові між молодими, яке в кінці ХІХ ст. відбувалося «на вулиці»: «улыця со всеми ея осенними и зимними вариациями под разными наименованиями, всё то, что называют общим именем вечерницы – представляется нам с одной стороны как продукт народной жизни того отдалённого времени, когда она развивалась, не стелкиваясь с формулами более сильной чужой культуры, с дру-

гой – как хранительница традиций по вопросу половых отношений, выработанных и перерабатывающихся на основании наклонностей расы и изменяющихся условий жизни данного племени» [24, с. 343]. «Лишь только начнётся «весна красна, из стрих вода капле», – зазначив дослідник, – наша сельская молодёжь и подростки высыпают по вечерам на улыцю, т. е. собираются в каком-нибудь месте на выгоне или на улице для игр и песен» [24, с. 342]. Учений припустив, що ці ігри беруть свій початок із глибокоъ давнини, і не можна не побачити, який тісний зв'язок вони мають із старовинним вшануванням пір року: «обрядовое приурочивание известных песен на улице к весне (веснянки), известных игр и песен к празднику Пасхи, не говоря уже о специальных обрядах и песнях на “Ивана Купала” (24 июля) и т. п., слишком ясно указывают на это» [24, с. 343]. Він також відзначив те, що «общий, крайне несложный, характер мелодики веснянок связывает в один общий музыкальный цикл веснянки, песни “велькодни, купальни, весильни” и языческия колядки» [24, с. 343]. Дослідження побудоване на записах пісень в основному із с. Романівки Сквирського повіту: пісні про вулицю («Ой на вашій, на улиці»), про дівчину («Ой ти зіронько, та вечірняя»), про «парубоцьку і дівоцьку волю» («Кому воля, а кому неволя»), про тугу одруженої жінки за вулицею, за дівоцькою волею («Місяць над горою», «Ой пійду я лісом-бором»), весняні танки та ігри «Кривого танцю», «Короля», «Нелюба і милого», у яких простежується народне трактування «любовних відносин».

Т. Рильський також згадав свої молоді роки, коли він жив у с. Маковище Київського повіту. Він описав збори молоді, які називали «складкою». У Маковищі вони не були приурочені до певних святкових днів, а у Романівці «складки» відбувалися «на запуски» і «на Андрія». Дослідник детально описав зібрання молоді «у складки», так звані вечорниці, супроводжуючи опис цитатами з пісень, записаними в с. Романівка та с. Мако-

вище: «Ой не спиться, не лежиться», «Ой ти, дівчино, ой ти горда, пишна», «Неподоба зірці до місяця та ісходити», «І зіронька зійшла», «Ти чорнява, ти білява», «На калину вітер віє», «Я на славу сама стану» [24, с. 341–372]. Далі вчений описав спілкування молоді під час важкої роботи та жнив, також супроводжуючи опис піснями, записаними в с. Романівка, – «Та ізріє я в наймах, в неволі», «Ой і хто ж то, пане-брате», «Ой місяцю-перекрою, зайди за комору», «І націлувався, і намиливався» [24, с. 341–372]. Після жнив приходять осінь з довгими вечорами і, як писав Т. Рильський, сільська молодь збирається «на досвітки». Він охарактеризував парубоцькі і дівоцькі «норови», супроводжуючи їх розповідями та піснями («Не зрадив я нікого», «Прощай, прощай, товаришко»). Далі йде опис сватання та весілля, за словами Т. Рильського, «стихійної» та «диференцірованої» любові, про що співається в наведених дослідником піснях: «Не всі тії сади цвітуть», «Любив тебе дівчиною», «Тиха вода береженьки зносить» [24, с. 341–372]. Він також звертає на таке явище в народному житті, як «покрітка», долю якої описав Т. Шевченко. Дослідник також описує такий ще існуючий в народі звичай, як «комора», тобто перевірка чесності молодії, який, на його думку, «клониться к упаду», оскільки пісенних текстів цього обряду залишилося дуже мало.

Далі вчений проаналізував життя створеної молодії сім'ї, спираючись, як він зазначив, на матеріали «волосних судів», праці П. Дашкевича та особисті спостереження, використовуючи народні пісні, – «Ой хмариться – дощ буде», «Ой дай, Боже, здоров'ячко / Могому старому», «Ой що пити, то то я», «Посію шавлію / Раненько в неділю», «Пішла наша мати / Та й у луг по телята», «Ой уже день біленькій / Та іде мій миленькій», «Знав-би, знав-би, / Молод не женився», «Ой приходиться під віконце», «Ой пійду я до сусідочки вогню» [24, с. 1–26].

Т. Рильський подав свої спостереження над відносинами батьків до своїх дітей і дітей до батьків, супроводжуючи їх ци-

татами з народних пісень, – «Ой ударте, морози, та на густі лози – / Побий, Боже, Катерину / За сирітські сльози», «Розступіться, калинові віти, / Прийми, мила, маленькі діти», «Ой приходить він до дому, / Став ножа гострити», «Верніть мої чайнята, / Я їх рідная мати», «Ой коню мій, коню вороненькій, / Не сироти моїх діточок маленьких» [24, с. 195–232]. Дослідник вважав народну поезію «неоціненним джерелом народно-го мировоззрення» [24, с. 207]. Тему відносин свекрух і невісток вчений розкрив також за допомогою народної поезії: «Іде мати із річеньки, / Як береза льється, / А невістка у порозі / Із неї сміється», «Зирви, сину, в коморі стелину, / Сховаємо чужую дитину», «Оженила мати сина та по неволі, / А взяла невісточку не до любові» [24, с. 207–208]. Для зіставлення образів «рідної матінки» і мачухи Т. Рильський використав веснянку:

Вербовая кладко,
Гнися, гнися, не вломися.
В мене матінка та ріднесенька,
Шлет мене по водицю
З маленькими та відерцями,
Велить мені неповні брати,
Велить мені оддыхати,
З козаками розмовляти.
Вербовая кладко,
Гнися, гнися, не вломися.
В мене матінка та не рідная,
Шлет мене та по водицю
З великими та відерцями,
Велить мені повні брати,
Та не велить оддыхати –
З козаками розмовляти [24, с. 214].

Отже, друга частина дослідження Т. Рильського «Семейные отношения» побудована на фольклорних записах дослідника і містить близько 50 цитат із веснянок, купальських, жнивних,

весільних, ліричних пісень та балад про кохання та родинно-побутових, у яких прослідковується народне трактування родинних взаємин. Він зазначив, що нескладний характер мелодики веснянок зв'язує в один спільний музичний цикл веснянки, пісні великодні, купальські, весільні та язичницькі колядки. Ученому вдалося докладно описати такі давні звичаї, як «вулиця», «вечорниці», «досвітки». Він охопив різні явища народного життя: «комори», «покритки», взаємини батьків і дітей, тему свекрух і невісток, зіставлення образів рідної матері і мачухи. Дослідник назвав народну поезію неоціненним джерелом народного світогляду.

Третя частина дослідження Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения. Ч. III. Экономические отношения» була опублікована після його смерті на сторінках журналу «Киевская старина» (1903, № 4, с. 1–23; № 5, с. 161–191). У вступі вчений окреслив предмет дослідження – розглянути народні погляди на правові норми економічного життя. Район спостережень залишився такий самий – Київський і Сквирський повіти Київської губернії, в основному села Маковище та Романівка, крім того додано частину записів студентських часів, зроблених, як він зазначив, під час екскурсій «по Новоросійському краю»². На початку розділу Т. Рильський зупинився на розгляді народного світогляду часів кріпацької залежності. Суворі негативні погляди на кріпацький лад, як зазначив дослідник, ніде так яскраво не виявилися, як на території «колишніх вольностей війська запорозького» [24, с. 7]. Учений згадував про те, що в кінці 50-х років XIX ст. він і кілька його товаришів провели частину канікул у мандрівці Новоросією. Вони побували в містах, близьких до Дніпра, оскільки там залишилося багато «живих спогадів про Запорожжя» [24, с. 8]. Спогади ці, як зазначив дослідник, були для сільського населення як згадка про вільний доступ до землі та особистої волі, що протиставлялася кріпацькому, панському

порядку: «За запорожців добре було жить, а тепер де ярк – там панок, а де яр – там пан» [24, с. 8]. Із тодішніх записів він згадав розповіді про козацьке життя, один з варіантів думи про Ганжу Андибера в прозовій формі, розповіді про розорення Запорозької Січі, легенду про церкву, яка провалилася крізь землю, щоб не бути свідком цих подій. Він відзначив те, що «в давно населённой Украине (правобережной) тон протестующего негодования, более рельефно обрисовывавшийся в Новороссии, уступал иногда место безнадежному унынию» [24, с. 9]. Це підтверджують і записи із Київського повіту, які навів Т. Рильський, – казка про правду, лірницька пісня про правду, пісня «Ой содома, пане брате, содома, содома». У них звучить, за словами Т. Рильського, «нота безнадійного песимізму» щодо «непереможності кріпацтва». Так, у казці про правду не може «бути правдою», на думку народу, навіть Бог, оскільки «дає одним всі блага життя», а іншим тільки «життєві тягарі». Правдою у казці постає тільки смерть, для якої немає «гірших і кращих». Такий же характер безнадійного протесту звучить у пісні, яку Т. Рильський записав за кріпацьких часів у с. Маковище:

Ой содома, пане брате, содома, содома –
Нема в мене снопка жита ні в полі, ні дома.
Було в мене, куме, жито зелене, зелене,
Зайіхали вражі пани, забрали од мене.
Було в мене, куме, жито гей скрізь по-під річку,
Зайіхали вражі пани забрали на січку.
Ой пішов я, пане брате, плати поминати,
А він мене вибив добре, ще й вигнав із хати.
А щож майем, пане брате, тепера робити,
Йде колія на панщину весь тиждень ходити.
Ой пішов я в понеділок, пішов у вівторок,
Аж вийіхав пан комісар, дав нагайів сорок.
Ой ходив я увесь тиждень, ходив до суботи,

Аж вийїхав сам пан-дідич: «Чорт-ма з вас роботи».
А в неділю дуже рано усі дзвони дзвонять,
Осаули з козаками до випису гонять.
Ой думав я, пане брате, Богу помолюся,
Осаула бере за лоб, б'є кієм по ушах.
А нашіі осавули мають в пана ласку,
З чоловіка деруть штани, а з жінки запаску.
В Колонщині дзвони дзвонять в Маковищах тихо,
В Колонщині чорт-ма добра в Маковищах лихо.
Ой ходімо, пане-брате, по за круті гори,
Нехай тута виводяться круки та ворони [24, с. 10–11].

У волинському варіанті, записаному В. Антоновичем, остання строфа звучить оптимістичніше:

Ой ходімо, пане брате, в степ, та в гайдамаки,
Може колись вражим панам дамося у знаки [24, с. 12].

Т. Рильський зазначив, що «такое ободряющее ея значение сохранили для народа уцелевшие исторические песни» [24, с. 12]. Проте на правобережній Україні, за його словами, не залишилось бандуристів із їхніми історичними думами, а історичні пісні там супроводжувалися жалісливим акомпануванням ліри або їх співав хор непрофесійних сільських співаків. Серед історичних пісень та переказів, які збереглися на правобережній Україні, дослідник назвав пісні про Нечая, «сподвижника Хмельницького», про Бондаренка, розповіді про Швачку, так звані «залишки історичної традиції», які за кріпацьких часів були заборонені. Т. Рильський зафіксував перекази, пісні, приказки, які зберегли відомості про життя втікачів з кріпацької України на вільні землі Новоросії, так званих «безбілетних заробітчанин», «бурлаків» та ін. «Уже самый факт сравнительно хороших заработков по вольному найму, – як зазначав дослідник, – имел оживляющее значение для крепостной массы» [24, с. 15]. Окремі перекази та пісні про похо-

ди бурлаків на степовий південь, які Т. Рильський записав на півночі України, передавали «суворі порядки» їхнього життя:

Як були ми на морі,
То гуляли доволі –
Тепер же ми не на морі,
Безбілетним жить нам горе
В чужій стороні [24, с. 15].

«Живе він у землянці (новоросійській крестьянин), а зайди до ёго: скільки там всякого добра, а скільки того степу!» [24, с. 17] – згадував Т. Рильський розповідь свого знайомого Данила із села Маковище. Люди, які поверталися із «запорожських вольностей», приносили з собою пісні, які зафіксували «останні часи існування Запорожжя» [24, с. 17]. Цим пояснюється порівняно значне поширення історичних пісень, які стосуються тих часів. Вони оспівують у різних варіантах старання запорожців про те, щоб їм були повернені «степи-поля» «по прежню границю». Такі пісні, як зазначив дослідник, пробуджували протести серед кріпацького населення і вони втікали від панів на степовий південь або на інші «вільнонаймані труди» [24, с. 17]. Учений згадав більш вагому форму протесту – «так называемые бунты крепостных»: «Оставшиеся ещё в живых люди моих лет, имевшие соприкосновение с шляхетской средой, помнят, конечно, из времен нашей молодости зарождавшиеся от времени до времени среди шляхты опасения повторения колиивщины, приурочиваемые обыкновенно – не знаю, почему – ко всеобщей Пасхи» [24, с. 18]. У селянському середовищі на Поділлі і Київщині символом народного протесту став Кармелюк, оспіваний у пісні, на думку Т. Рильського, «сложеной, кажется, вне народной среды, но усвоенной и варьированной народом» [24, с. 19]. Діяння його, як зазначив дослідник, знайшли загальні симпатії серед народу, про що свідчить те, що М. Костомаров у полеміці з Т. Падалицею

(в «Основі») поставив ім'я Кармелюка «на ряду с известными деятелями борьбы украинского народа с шляхтою» [24, с. 19]. Учений також згадав такий вияв протесту проти кріпацтва як «народное движение 1855 г.», що охопило «в большей или меньшей мере уезды Каневский, Васильковский и Сквирский Киевской губернии» [24, с. 19]. Радикалізм селянства у виступах проти панщини зафіксували пісні, перекази, приказки, які передавали так звані «народні проекти»: «зигнать бы всех панов в йидну слободу, а мужыкам отдать земли, нехай всяк на себе робыть» [24, с. 23].

Т. Рильський вважав своїм завданням висвітлення народних поглядів на історію розвитку земельних відносин після проведення селянської реформи, коли звільнення селян з землею стало реальністю, коли селяни самі стали вільними власниками землі [24, с. 161–191]. Дослідження в основному побудоване на конкретних явищах реального життя, зокрема, зображення економічних відносин у сім'ї, громаді тощо. Автор розглянув таке громадське явище, як асоціації – «супряги», спілки кількох господарств для користування «молотилками», «майстрові спілки», звичаї закладщини і толоки при будівництві хат, спілки для заготівлі дров, «договірні угоди» тощо. При цьому фольклорних записів, які висвітлюють такі явища, є небагато, за винятком кількох, як писав Т. Рильський, «противоречивых пословиц»: «найкраща спілка – чоловік та жінка», «гуртове – чортове»; «громада – великий чоловік», «у гурті каша йістся», «як жить у купі, не болить у пупі», «гурт і в Бога краде» [24, с. 175].

Отже, у третій частині дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения. Ч. III. Экономические отношения» Т. Рильський розглянув народні погляди на економічні відносини за кріпацьких часів та після проведення селянської реформи. Аналізуючи економічне життя селянства за часів кріпацтва, дослідник використав записи історичних пісень,

казок, переказів, які зафіксували боротьбу українського народу проти кріпацтва і його прагнення до волі. Дослідження економічних відносин після проведення селянської реформи побудоване на конкретних явищах реального життя і містить важливі описи таких громадських асоціацій, як супряги, майстрові спілки, закладщина, толока та інше.

Висновки. Як бачимо, сучасники Тадея Рильського, українські та зарубіжні дослідники одностайно наголосили на важливому значенні громадської роботи в житті вченого, що Володимир Антонович і Тадей Рильський – це ціла епоха в громадському житті України. Максим Рильський відзначав, що статті його батька «з поля етнографії та економіки» засвідчують те, що за своїми переконаннями він належав до Київської української громади. Правнук Тадея Рильського писав, що життєвий шлях його прадіда був настільки яскравим, що у спогадах сучасників не раз затьмарював його наукову спадщину: постать Рильського-українофіла затуляла силует Рильського-вченого та літератора. Дослідники зробили огляд біографії Т. Рильського, відзначили те, що основним джерелом знання народного життя стали його студентські подорожі Україною, а також постійне проживання в селянському оточенні в селі Романівка. Сучасники вважали Тадея Рильського найкращим знавцем народного життя Правобережжя. Його дослідження, статті, розвідки, студії з народного світогляду, сімейних та релігійних взаємин, етнографії, економіки, правових норм фахівці досі вважають енциклопедією тогочасного суспільства. Одним із перших учених проаналізував відображення українського менталітету в народній творчості та звичаєвому праві.

У праці Т. Рильського «К изучению украинского народного мировоззрения» подано цікаві фактичні дані про народні вірування і поняття, про змішування чисто народних обрядів з церковними, про погляди на природу, про сімейні взаємини, про суспільні та економічні питання, які хвилювали селян. У пер-

шій частині дослідження «Религиозные отношения» вчений показав, що в кінці XIX ст. язичницькі вірування тісно перепліталися з християнськими і співіснували у свідомості українського народу. Важливо те, що свої спостереження вчений побудував на власних фольклорних записах, на основі яких він розглянув схильність українського народу до антропоморфного світогляду. Він заперечив думку про легковажне ставлення народу до релігії, відзначив серйозність розуміння християнської етики. Т. Рильський схарактеризував ставлення католиків до християнства, особливості штундизму. Друга частина дослідження Т. Рильського «Семейные отношения» також побудована на фольклорних записах дослідника і містить близько 50 цитат із веснянок, купальських, жнивних, весільних, ліричних пісень та балад про кохання та родинно-побутових, на прикладі яких прослідковує народне трактування родинних взаємин. Учений зазначив, що нескладний характер мелодики веснянок зв'язав в один спільний музичний цикл веснянки, пісні великодні, купальські, весільні та язичницькі колядки. Дослідник докладно описав такі давні звичаї, як «вулиця», «вечорниці», «досвітки». Він охопив різні явища народного життя – «комори», «покритки», висвітлив взаємини батьків і дітей, тему свекрух і невісток, зіставив образи рідної матері і мачухи. Дослідник назвав народну поезію неоціненним джерелом народного світогляду. У третій частині дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения. Ч. III. Экономические отношения» Т. Рильський розглянув народні погляди на економічні взаємини за кріпацьких часів та після селянської реформи. Висвітлюючи економічне життя селянства за часів кріпацтва, дослідник використав записи історичних пісень, казок, переказів, які зафіксували боротьбу українського народу проти кріпацтва і його прагнення до волі. Дослідження економічних відносин після проведення селянської реформи побудоване на конкретних явищах реального життя і містить важливі описи таких громад-

ських асоціацій, як супряги, майстрові спілки, закладщину, толоку та інше. Великою заслугою Т. Рильського було те, що він підмітив активність народного світогляду, що говорячи про селянські погляди періоду кріпосництва на правду, якої немає у світі, наводячи свій запис пісні «Ой содома, пане брате, содома, содома», він дуже влучно вказав на оптимістичність, внутрішню силу колективу, здатність до боротьби з соціальною неправдою.

Збережені фольклорні записи Т. Рильського, високо оцінені дослідниками, опубліковані після його смерті у «Збірнику народних українських пісень» М. Лисенка (1903) та в журналі «Народна творчість та етнографія» (1970). Найвагомішою заслугою цього великого патріота було те, що він став першопрохідцем на шляху духовного відродження українства, що його служіння інтересам народу – приклад для мільйонів послідовників.

ПРИМІТКИ

¹ Грушевський М. Тадей Рильський (Некрологічні замітки). *ЗНТШ*. 1902. С. 12–13; Д. В. (Доманицький Василь). Тадей Рильський (Некролог). *ЛНВ*. 1902. Т. 29. Кн. II. С. 4; Д[орошенко] В. Тадей Рильський: Некролог. *ЛНВ*. 1902. Т. XX. Ч. III. С. 25–26; Єфремов С. Пам'яті Тадея Рильського. *Рада*. 1908. № 218. 25.IX. (8.X). С. 1; Лист Миколи Лисенка до Бориса Познанського (Київ, 22 листопада 1902 року). *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив / упоряд. М. Г. Рильський. Автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ, 2013. С. 481–482; Л[євицький] О. Фадей Розеславович Рильський: Некролог. Киевская старина. 1902. № 11. Отд. I. С. 335–349; Фр[анко] І. Над свіжими могилами. Пам'яті Тадея Рильського. *ЛНВ*. 1902. Т. XX. С. 160–161; Чупринка І. Пам'яті незабутнього вчителя. *Рада*. 1908. № 218. 25.IX. (8.X). С. 1.*

² «Новороссія» – урядова назва в Російській імперії для південноукраїнських земель, що охоплювали території, анексовані Російською імперією у XVIII столітті, а саме землі Вольностей Війська Запорозького Низового, Кримського ханства та володіння Османської імперії в Північному Причорномор'ї.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович М. Спомини Яна Мйодушевського про Володимира Антоновича і Тадея Рильського. *Український археографічний щорічник*. Нова серія. 1992. Вип. 1. С. 278–284.

2. Белюга Т. В. Топос «село Романівка» з позиції наукової та фольклорної нарації Тадея Рильського. *Молодий вчений*. 2018. № 5 (57). С. 95–97.

3. Горленко В. Сторінка до біографії Тадея Рильського. *Народна творчість та етнографія*. 1985. № 2. С. 65–67.

4. Грушевський М. Тадей Рильський. Некрологічна замітка. *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ, 2013. С. 496–497.

5. Дей О. І. Пісні з Романівки в записах Тадея Рильського та Миколи Лисенка. *Сторінки з історії української фольклористики*. Київ, 1975. С. 40–44.

6. До життєпису Тадея Рильського / передмова та публікація Н. Пазяк. *Київська старовина*. 1992. № 3. С. 58–63.

7. Єфремов С. Пам'яті Т. Рильського. *Рада*. 1908. Цит. за кн. : Мицюк О. *Українські хлопомани*. Чернівці : Друкарня «Меркур», 1933. С. 79.

8. Єфремов С. Людина, з якої нічого не вийшло. *Рада*. 1912. Цит. за кн. : Мицюк О. *Українські хлопомани*. Чернівці : Друкарня «Меркур», 1933. С. 79–80.

9. Качмар М. Рильський Тадей (Тадеуш-Томаш-Збігнев) Розеславович. *Українська фольклористична енциклопедія* / керівник проекту, наук. ред., упоряд. В. Сокіл. Львів, 2018. С. 640–641.

10. Лазаревський Г. Київська старовина. Спогади. *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013. С. 501–509.

11. Л[євицький] О. Фадей Розеславович Рильський: Некролог. *Киевская старина*. 1902. № 11. Отд. I. С. 335–349. Передруковано у кн. : *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013. С. 483–494.

12. Лист Миколи Лисенка до Бориса Познанського. *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013. С. 481–482.

13. Максим Рильський – вірний лицар рідної мови: методико-бібліографічні матеріали / уклад. Г. О. Зябкова. Харків, 2020. С. 5.

14. Мицюк О. *Українські хлопомани*. Чернівці, 1933. 80 с.

15. Неуважний Флоріан. Максим Рильський і Польща. *Слов'янський світ*. 2011. № 9. С. 78–91.

16. Пазяк Н. В житті ніколи неправді не служив. *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ, 2013. С. 6–49.
17. Пісні з Романівки (Подали Олексій Дей і Софія Грица). *Народна творчість та етнографія*. 1970. № 1. С. 77–86.
18. Побірченко Н. Запізнілий романтик Тадей Рильський. *Історико-педагогічний альманах*. 2006. Вип. 1. С. 50–60.
19. Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013. 576 с.
20. Тадей Рильський. К изучению украинского народного мировоззрения. Ч. 1 / підготовка тексту до публікації Наталії Побірченко. *Історико-педагогічний альманах*. 2006. Вип. 2. С. 115–140.
21. Рильський М. Из спогадів. *Зібр. творів* : у 20 т. Київ, 1988. Т. 19. Автобіографічні матеріали. Записні книжки. Листи (1907–1957). С. 33.
22. Рильський М. Из давніх літ. *Рильський М. Зібрання творів* : у 20 т. Київ, 1988. Т. 19. С. 456–458.
23. Рильський М. Честь його пам'яті. *Слово Просвіти*. 2017. Ч. 38. 21–27 вересня; Ч. 39. 28 вересня.
24. Рильський Т. К изучению украинского народного мировоззрения. Ч. I. Религиозные отношения. *Киевская старина*. 1888. № 11. С. 266–306; Ч. II. Семейные отношения. *Киевская старина*. 1890. № 9. С. 341–372; № 10. С. 1–26; № 11. С. 195–232; Ч. III. Экономические отношения. *Киевская старина*. 1903. № 4. С. 1–23; № 5. С. 161–191.
25. Фр[анко] Ів. Пам'яті Тадея Рильського. *ЛНВ*. 1902. Т. XX. С. 160–161. Передруковано у кн. : *Тадей Рильський. В житті ніколи неправді не служив* / упоряд. М. Г. Рильський ; автор передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013. С. 494–496.
26. Шпак В. Хлопоман Тадей Рильський. *Урядовий кур'єр*. 11 січня. 2011. № 3.

REFERENCES

1. ANTONOVYCH, Marko. Memoirs of Yan Miodushevskiy on Volodymyr Antonovych and Tadei Rytskyi. In: Pavlo SOKHAN, ed.-in-chief. *Ukrainian Archaeographic Annual*. New Series. 1992, iss. 1, pp. 278–284 [in Ukrainian].
2. BELIUHA, Tetiana. Topos “Romanivka Village” from the Position of Scientific and Folklore Narration of Tadei Rytskyi. *Young Scientist*, 2018, no. 5 (57), pp. 95–97 [in Ukrainian].

3. HORLENKO, Volodymyr. Page to the Biography of Tadei Rylskiy. In: Serhiy ZUBKOV, ed.-in-chief. *Folk Art and Ethnography*, 1985, no. 2, pp. 65–67 [in Ukrainian].
4. HRUSHEVSKYI, Mykhailo. Tadei Rylskiy. An Obituary Paragraph. In: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskiy. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 496–497 [in Ukrainian].
5. DEI, Oleksiy. Songs from Romanivka, Recorded by Tadei Rylskiy and Mykola Lysenko. In: DEI, Oleksiy. *Pages from the History of Ukrainian Folklore*. Kyiv, 1975, pp. 40–44 [in Ukrainian].
6. To the Biography of Tadei Rylskiy. Prefaced and published by Nadiya Paziak. In: Petro TOLOCHKO. *Kyivan Past*, 1992, no. 3, pp. 58–63 [in Ukrainian].
7. YEFREMOV, Serhiy. In Memory of T. Rylskiy. In: Mefodiy PAVLOVSKYI, ed.-in-chief. *Rada*, 1908. It is cited after a book: MYTSIUK, Oleksandr. *Ukrainian Khlopomany*. Chernivtsi: Merkur Printing House, 1933, p. 79–80 [in Ukrainian].
8. YEFREMOV, Serhiy. The Person Who did not Succeed. In: Mefodiy PAVLOVSKYI, ed.-in-chief. *Rada*, 1912. It is cited according to the book: MYTSIUK, Oleksandr. *Ukrainian Khlopomany*. Chernivtsi: Merkur Printing House, 1933, pp. 79–80 [in Ukrainian].
9. KACHMAR, Mariya. Rylskiy Tadei (Tadeusz-Tomasz-Zbigniew) Rozeslavovych. In: Vasyl SOKIL, project manager, scientific editor, compiler. *Ukrainian Folkloristic Encyclopedia*. Lviv: Institute of Ethnology of the NAS of Ukraine, 2018, pp. 640–641 [in Ukrainian].
10. LAZAREVSKYI, Hlib. Kyiv Antiquity. Memories. In: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskiy. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 501–509 [in Ukrainian].
11. L[EVYTSKYI], Orest. Tadei Rozeslavovych Rylskiy: Obituary. In: Volodymyr NAUMENKO, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1902, no. 11, dep. 1, pp. 335–349. Reprinted in the book: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskiy. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 483–494 [in Ukrainian].
12. Mykola Lysenko Letters to Borys Poznanskyi. In: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskiy. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 481–482 [in Ukrainian].
13. ZIABKOVA, H., compiler. *Maksym Rylskiy – A Faithful Knight of the Native Language: Methodical and Bibliographic Materials*. Kharkiv, 2020, pp. 5 [in Ukrainian].

14. MYTSIUK, Oleksandr. *Ukrainian Khlopomany*. Chernivtsi: Merkur Printing House, 1933, 80 pp. [in Ukrainian].
15. NEUVAZHNYI, Florian. Maksym Rylskyi and Poland. In: Hanna SKRYPNYK, ed.-in-chief. *Slavic World*, 2011, no. 9, pp. 78–91 [in Ukrainian].
16. PAZIAK, Nadiya. I have Never Served a Lie in My Life. In: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskyi. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 6–49 [in Ukrainian].
17. Songs from Romanivka (Submitted by Oleksiy Dei and Sofiya Hrytsa). In: Oleksiy DEI, ed.-in-chief. *Folk Art and Ethnography*, 1970, no. 1, pp. 77–86 [in Ukrainian].
18. POBIRCHENKO, Nataliya. The Belated Romantic Tadei Rylskyi. *Historical and Pedagogical Anthology*, 2006, iss. 1, pp. 50–60 [in Ukrainian].
19. In: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskyi. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, 576 pp. [in Ukrainian].
20. Tadei Rylskyi. To the Study of the Ukrainian Folk World-View. Part 1 / The text is prepared for publication by Nataliya POBIRCHENKO. *Historical and Pedagogical Anthology*, 2006, iss. 2, pp. 115–140 [in Ukrainian].
21. RYLSKYI, Maksym. From the Memories. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1988, vol. 19. Autobiographical Materials. Notes Books. Letters (1907–1957), pp. 33 [in Ukrainian].
22. RYLSKYI, Maksym. For a Long Time. In: *Maksym Rylskyi. Collected Works in Twenty Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1988, vol. 19. Autobiographical Materials. Notes Books. Letters (1907–1957), pp. 456–458 [in Ukrainian].
23. Rylskyi, Maksym. Honour to His Memory. In: Liubov HOLOTA, ed.-in-chief. *The Word of Enlightenment*, September, 21–27 2017, no. 38; September, 28 2017, no. 39 [in Ukrainian].
24. RYLSKYI, Tadei. To the Study of Ukrainian Folk World-View. Part 1. Religious Relations. In: Oleksandr LASHKEVYCH, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1888, no. 11, pp. 266–306; Part 2. Family Relations. In: Oleksandr LASHKEVYCH, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1890, no. 9, pp. 341–372; no. 10, pp. 1–26; no. 11, pp. 195–232; Part 3. Economic Relations. In: Volodymyr NAUMENKO, ed.-in-chief. *Kievan Past*, 1903, no. 4, pp. 1–23; no. 5, pp. 161–191 [in Ukrainian].
25. FR[ANKO], Ivan. To Commemorate Tadei Rylskyi. In: Ivan FRANKO, ed.-in-chief. *Literary and Scientific Bulletin*, 1902, vol. 20, pp. 160–161. Reprinted in the book: Maksym RYLSKYI, compiler. *Tadei Rylskyi. I have Never Served a Lie in My Life*. Prefaced and commented by Nadiya PAZIAK. Kyiv: Success and Career, 2013, pp. 494–496 [in Ukrainian].

26. SHPAK, Viktor. Khlopoman Tadei Rylskyi. In: Serhiy BRAHA, ed.-in-chief. *Governmental Courier*, 2011 11, January, no. 3 [in Ukrainian].

SUMMARY

The article is dedicated to the famous cultural and educational figure of the Kyiv old community, economist, ethnographer, folklorist Tadei Rylskyi. The relevance of the chosen topic is determined by the need for a deep comprehension of the folkloristic-ethnographic heritage of Tadei Rylskyi, which will serve to the creation of an objective conception of the process of historical development of Ukrainian science on folklore. The authoress has aimed to sum up the results of previous searches, to determine the contribution of the scientist to Ukrainian folkloristics on the base of the published works of Tadei Rylskyi. These tasks are solved with the use of descriptive, comparative-typological and comparative-historical scientific methods. The chronological limits of the study include the mid to late 19th century, where Tadei Rylskyi is represented as Ukrainian public figure and folklorist in the context of the national revival of that time. According to the results of the analysis, it is ascertained that his investigation *To the Study of Ukrainian National World-View* (1888–1903) has become a peculiar encyclopedia of the spiritual life of the peasantry throughout Ukraine. He is one of the first to analyze the reflection of Ukrainian mentality in folk art and customary law. Folklore records of T. Rylskyi are preserved from oblivion and highly appreciated by the researchers and published after his death in the *Collection of Folk Ukrainian Songs* by M. Lysenko (1903) and in the journal *Folk Art and Ethnography* (1970).

Keywords: Tadei Rylskyi, public figure, Ukrainian folkloristics, folklore records, research *To the Study of Ukrainian Folk World-View*.